

O

TROJAKACH KORONNYCH
ZYGMUNTA TRZECIEGO

NAPISAŁ

Mieczysław Mora Morzycki.

—♦♦♦—

WARSZAWA.

W Drukarni Józefa Bergera.

—
1883.

Politechnika Krakowska
Biblioteka Główna

100000076263

O TROJAKACH KORONNYCH.

O

TROJAKACH KORONNYCH

ZYGMUNTA TRZECIEGO

NAPISAŁ

Mieczysław Mora Morzycki.

737.1 (438) „15”

— HEBEL —

WARSZAWA.

W Drukarni Józefa Bergera.

—
1883.

32636

Дозволено Цензурою.

Варшава 6 Сентября 1883 года.

Акк. №

К 2458/60

Historia naszych mennic nie została dotychczas prawie wcale zbadaną; oprócz bowiem znakomitej rozprawy D-ra Piekosińskiego traktującej o monecie i mennicach XIV-o i XV-o wieku i kilku artykułów po różnych pismach porozrzucanych: Beyera, Przyborowskiego, Lipińskiego, Tymienieckiego i innych, całe prawie to pole leży dotychczas odłogiem. Obowiązkiem więc jest historyków i numizmatyków, aby swoje badania i wnioski oddawali pod sąd opinii publicznej, ażeby te skrytykowane, sprostowane i dopełniane posłużyły kiedyś za materiał dla przyszłego autora historii mennic naszych.

Najbardziej zawiłe, a najmniej może zbadane, nie licząc numizmatyki Piastowskiej, jest pod względem bicia monety panowanie Zygmunta Trzeciego;—i nic dziwnego: za tego panowania czynnych było wiele, znanych nam a może i nie znanych jeszcze mennic; a do tego bardzo częste, nieraz kilka razy do roku powtarzające się zmiany stempla w mennicach, co prawdopodobnie było w duchu czasu i w smaku publicznym, wytworzyły cały labirynt typów w którym nie łatwo orientować się można.

Najulubieńszą i najliczniej bitą w owym czasie monetą były trojaki, czyli tak zwane współcześnie dutki, które w wykopaliskach monety Zygmunta Trzeciego zawsze prawie wraz z półtorakami, które je w końcu tego panowania zastąpiły, najliczniej są przedstawiane, rozmaitość ich największa; żaden też pieniądz nie nadaje się tak dobrze do badań i wnioskowań o mennicach, jak te trojaki.

Nie rozciągam zakresu méj pracy za szeroko; postanowiłem tylko mówić o trojakach koronnych i tylko tam, gdzie tego dla poparcia mego zdania potrzeba będzie, przytoczę i inną monetę.

Uwagi moje opieram tylko na badaniu typów i fabryki; a że oceny fabryki dopełnić nie można z rysunków, chociażby najdokładniejszych, praca moja nie będzie zupełnie wyczerpująca, ponieważ

poprzestać musiałem na własnym zbiorze i na kilku znanych mi oprócz tego typach, a mieszkając na wsi, nie miałem sposobności korzystania z wielu celnych zbiorów; niektóre więc typy mogą być w mej pracy pominięte.

Oddaję to moje pismo pod sąd i krytykę publiczności. Daleki jestem od przypuszczenia, ażeby moje wnioski były już ostatecznie doskonałe i nie ulegające żadnej zmianie; ogłaszam je tylko dlatego, bo pewny jestem że poruszą numizmatyków do wygłoszenia swych zdań i opinii, a tylko tą drogą dojść można do wyświeatlenia prawdy o co mi jedynie tylko chodzi.

*

*

*

Nim przystąpię do trojaków Zygmunta Trzeciego, wypada mi chociaż pobieżnie zastanowić się nad trojakami koronnemi z ostatnich lat panowania Stefana Batorego. W tych latach były bite typy Zag. 130, 132, 133 i 131 (*). Typ Zag. 130 ciągnie się od roku 1583, do końca panowania; typy zaś Zag. 132 i 133, cyframi mincarzy G. H. i N. H. oznaczone, ciągną się od roku 1584 także do końca panowania, z których drugi wstępuje w miejsce pierwszego w roku 1585. Te dwa typy ostatnie należą niezaprzeczenie do mennicy Olkuskiej, czego dowodzą litery N. H. oznaczające imię i nazwisko mincarza Olkuskiego: i Nicolaus Hevel. Trudniej wyrzec o typie Zag. 130. Gdyby fabryka jego tylko podobną była do pierwój oznaczonych, bez wachania możnaby go zaliczyć do mennicy Krakowskiej; fabryka jednak tego typu jest zupełnie ta sama, tak że chybaby trzeba przypuścić, że te dwie mennice jednych stempli używały, co jest nieprawdopodobnem, i raczej uważam te wszystkie typy za Olkuskie, zwłaszcza, że mennica Krakowska jak niżej zobaczymy, prawdopodobnie już wówczas była nieczynną. Że to jednakże nie wchodzi w zakres mego zadania, pozostawiam na teraz tę kwestyę nierozstrzygniętą, a przechodzę do typu Zag. 131, który ciągnie się od roku 1584, aż po za zakres panowania, jest bowiem trojak pośmiertny z roku 1587. Fabryka tego typu jest zupełnie odmienna; — jest to wyrób mennicy Poznańskiej dzierżawionój przez Teodora Boscha, a jakkolwiek nieznaný nam dotychczas przywilój Stefana Batorego na dzierżawę men-

(*) Zag. oznacza: Monety dawnój Polski przez Ignacego Zagórskiego.

nicy Poznańskiej, znamy przywilej Zygmunta Trzeciego z roku 1590 (*) zatwierdzający dzierżawę i wspominający, że moneta już za jego poprzednika była tam bitą. Że typ niniejszy jest z mennicy Poznańskiej, dowiodą tego litery V. I. na trojakach Zygmunta Trzeciego tejże samej fabryki i z temiż samemi znakami mincarskimi się znajdujące, a oznaczające imię i nazwisko mincarza Poznańskiego: Valentin Jahns, jak to później zobaczymy.

Te kilka słów nienależących do głównego zadania, uważam jako wstęp do dalszego biegu mennic w koronie.

* * *

Teraz przystępujemy do trojaków Zygmunta Trzeciego:

Od początku panowania, aż do śmierci podskarbiego Jana Dulskiego w roku 1590 nastąpionój, widzimy też same co w końcu panowania Stefana Batorego mennice działające. Wyrobem ich są typy: Br. 285 (Zag. 239), Br. 286 (Zag. 240), Br. 286 (Zag. 243) i Br. 287 (**) oraz typy Br. 289 i Br. 288 (Zag. 241).

Cztery pierwsze typy są wyrobem jakby jednéj mennicy, chociaż się niektórymi szczegółami między sobą różnią, ale te szczegóły oprócz dwojakiego popiersia na trojaku z roku 1588, polegają tylko na umieszczeniu lub opuszczeniu małego znaczka w otoku, na lewój stronie ukoronowanej głowy, podobnego do leżącej przekreślonej czwórki, fabryka zaś, nawet stempel zupełnie te same. Nie można więc tu dopatrzeć się dwóch mennic i wszystkie te wyroby oddać trzeba mennicy Olkuskiej, jako w ostatnich latach panowania Stefana Batorego nieprzerwanie czynną będącej. Krakowska mennica monety prawdopodobnie w tym czasie nie biła; za dowód posłużyć może wyjątek z ordynacyi podskarbiego Jana Firleja z roku 1591 (***), nadającej prawo bicia monety w Malborgu Kasprowi Gobeliuszowi i Gratyanowi Gonsalis, który tak brzmi: „certum me fecisse contra-
„ctum de cudenda Mariaeburgi in Prussia, omnis sortis, tam
„aurea quam argentea, magna et parva sub effigie et ti tulis S. R. Ma-

(*) Patrz, Monety dawnéj Polski przez Ignacego Zagórskiego. Strona 133.

(**) Br. oznacza: Skorowidz monet Polskich Karola Beyera, wydany w Krakowie w roku 1880 przez X. Ignacego Polkowskiego.

(***) Patrz: Monety dawnéj Polski. Str. 134.

„jestatis moneta, secundum granum et ligam in Comitibus Regni „A. D. 1580 laudatam et cardinatam eaque bonitate quae in „aliis locis Regni nempe Illcussii et Posnaniae cuditur.”

Gdyby mennica Krakowska była w ostatnich czasach czynną, ona przedewszystkiem jako stołeczna byłaby wymieniona.

Typ Br. 289, oraz typ Br. 288 należą do mennicy Poznańskiej jak cechy na nich wskazują.

Typ Zag. 242 wcale tu nie należy, jest to bowiem trojak Wschowski pomyłkowy z roku 1598, a nie 1589.

* * *

Przy wstąpieniu na podskarbiostwo Jana Firleja w roku 1590, też same dwie mennice były trojaki; pojawia się wprawdzie wyrób mennicy Gobeliusza i Gonsalisa, ich mennicznymi znakami, to jest kółkiem i trójkątem opatrzone, a którego rysunek tu podaję.

Ten jednak za nieprawnie bity uważać musimy, bo nadanie im prawa bicia monety w Malborgu, dopiero w rok później nastąpiło.

W roku 1591 były trojaki tylko mennica Olkuska i Poznańska. W roku 1592 otwiera się oprócz tych dwóch, trzecia już prawnie działająca mennica Malborska, odznaczająca się pięknnością wyrobów, pod zarządem Kaspra Gobeliusza i Gracyana Gonzalisa zostająca.

Też same tylko mennice wybijały trojaki w roku 1593.

W tym roku pojawia się na niektórych typach trojaków Olkuskich, znaczek nakształt herbu Radwan i trwa do 1595 roku; nie wiadomy mi urzędnik mennicy, do którego ten herb należał.

Dziełem mennic w tych latach działających są następujące typy:

Mennica Olkuska.

Br. 290 (Zag. 244, 5)

Br. 294 (Zag. 246)

Br. 295 (Zag. 248, 7)

Br. 296 (Zag. 262).

Br. 297 (Zag. 251)

Mennica Poznańska.

Br. 301. Br. 301-a (Zag. 249).

Mennica Malborska.

Br. 293 (Zag. 250).

Godną uwagi jest tu okoliczność, że na dwóch podanych tu typach mennicy Poznańskiej, od samego początku to jest od roku 1590, aż do skończenia drugiego typu, to jest do roku 1594, pojawia się pewna dwoistość, a mianowicie: chociaż typ jest ten sam, znaki mincarskie też same, fabryka bardzo podobna, — zachodzi różnica w stemplu. Na jednej odmianie jest popiersie szczuplejsze i herb Pogoni inny z ogonem zadartym jakby wielkie S; na drugiej zaś popiersie znacznie pełniejsze i u konia ogon krótki jakby anglezowany; — i ta różnica stale trwa przez wszystkie lata, od początku do końca. Moznaby prawie przypuścić, że były dwie pod jednym zarządem mennice, ale że nie ma na to nietylko dowodów, ale nawet śladów; zmieńmy nasze domysły i przypuśćmy, że przez ciąg tych lat było dwóch mincarzy, z których każdy swoim stemplem wybijał monetę.

* * *

W roku 1594 mnoży się liczba mennic, oprócz bowiem Olkuskiej i Malborskiej, Poznańska wydaje z siebie dwie nowe: Bydgoską i Wschowską; tak mówię, bo obie te mennice, za filialne stariej Poznańskiej uważać trzeba; zostawały bowiem nie tylko w tym roku, ale i w następnych pod jakąś wspólnością zarządu czy też kontroli, co znaki mincarskie na nich umieszczone wskazują. Że mennica Bydgoska zostawała pod jakąś wspólnością z Poznańską, dowodzą tego dwie motyki na krzyż na wyrobach obu tych mennic się znajdujące. Miała jednakże mennica Bydgoska jakiegoś ważnego odrębnego urzędnika, literami S. C. się oznaczającego i swój herb Radwan po prawej stronie herbu podskarbiego kładącego. Ten herb i te litery przypisano już nawet przez Zagórskiego Stanisławowi Cikowskiemu podkomorzemu krakowskiemu, ale kto to i gdzie wynalazł nie wiem i za trafność domysłu nie poręczam.

Wyroby tej fabryki są nadzwyczaj grubego i niestarannego stempla, dopiero po dwóch latach zaczynają się udoskonalać. Że te trojaki są Bydgoskie przekonać się można, gdy się porówna ostatnie typy tej świty herbem Radwan i literami S. C. oznaczonej, a mianowicie: typ Br. 305-a rok 1597 albo 1598, z pierwszym typem literą B.

(Bidgostia) oznaczonym, mianowicie z typem Br. 328-c (Zag. 269) a tożsamość fabryki okaże się widoczną w szczegółach tak głównej, jak i odwrotnej strony, co dołączony rysunek wskazuje.

Br. 305-a.

Br. 328-c.—Zag. 269.

Także się przekonać można o tożsamości fabryki monety z herbem Radwan a późniejszej Bydgoskiej literą B. oznaczonej, gdy się porówna grosze koronne typ Zag. 220, z typem Zag 222; — obadwa widocznie jednej są fabryki. W tym roku widzimy na niektórych typach obok znaku mennicy Poznańskiej: dwie siekierki na krzyż złożone, litery V. I. oznaczające Valentina Jahns, mincarza Poznańskiego; i te to litery, jak wyżej powiedziałem, służą mi za dowód, że cała ta świta trojaka jest Poznańskiej mennicy.

Jednocześnie i na wyrobach Bydgoskich pojawia się V. I. obok motyka, to dowodzi, że ten Valentin Jahns był także mincarzem Bydgoskim.

Mennica Wschowska występuje z znakiem odrębnym, ten znak w tym roku umieszcza na stronie głównej, w otoku, na lewo ukoronowanej głowy, na trojaku zupełnie podobnym do typów Poznańskich. Ta okoliczność, oraz tożsamość herbów Państwa co do stempla na tym trojaku i na jednej odmianie trojaków Poznańskich, pchały mnie ażeby działalność mennicy Wschowskiej cofnąć znacznie wstecz; nie uważam jednak tego za dostateczny dowód, mogła bowiem mennica Poznańska, tworząc Wschowską, wysłać tego medaliera, który przez tyle lat w Poznaniu pracował, razem z jego stempelkami tamże. Tak przypuszczam nateraz, a resztę mam nadzieję wykryją kiedyś odszukane jakie archiwalne dowody.

Dowiedzenie, że wyrób ten i nastąpić mające są Wschowskiej fabryki, później skutecznie.

Nowe stemple przez mennice potworzone w tym roku są następujące:

Mennica Olkuska.

Br. 298 (Zag. 253).

Mennica Poznańska.

Br. 303 (Zag. 252).

Mennica Malborska.

Br. 292.

Mennica Bydgoska.

Br. 302. Br. 303-a. Zag. 255.

Mennica Wschowska.

Br. 301-d.

* * *

W roku 1595 działają dalej mennice: Olkuska, Poznańska, Bydgoska i Wschowska; Malborska zaś przestaje bić trojaki, a za to otwiera się nowa, bogata w rozmaitość typów mennica Lubelska, na co dowodem jest to, że tej samej fabryki typy noszą już w roku 1597 monogram M. R. na sobie, oznaczający Melchiora Roesnera administratora tej mennicy, jak to Beyer w archiwum Lubelskiem wynalazł.

Typy przybyłe mennicom w tym roku są następujące:

Mennica Olkuska bita dawnymi stemplami.

Mennica Poznańska także.

Mennica Bydgoska.

Br. 303-b. Br. 304 (Zag. 263).

Mennica Wschowska.

Br. 306. Br. 307-a, b.

Br. 307 (Zag. 254).

Mennica Lubelska.

Br. 299 (Zag. 257). Br. 300 (Zag. 256).

Br. 300-a. Br. 300-c (Zag. 261).

W roku 1595, zchodzą z monety Bydgoskiej i Wschowskiej motyki złożone na krzyż. Miejsce po tym znaku, zostaje na trojaku Bydgoskim puste, na Wschowskim zaś występuje nowy znak kwiatka obok dawniejszej kratki. Kwiatek ten w następnym 1596 roku wchodzi na wyroby wszystkich trzech mennic Wielkopolskich, a jest on znakiem Hermana Büdigera królewskiego mincmistrza (Müntzherr) mennic Wielkopolskich, jak to wiemy z medalu jego z roku 1596, który Beyer w dziele Kundmana: „Silesia in nummis“ odszukał, i gdzie jest tak utytułowany. Jest to jakby dowodem, że Rüdiger nim objął

wszystkie mennice Wielkopolskie, rokiem wprzód już urzędował w Wschowie.

* * *

Lata 1596, 1597 i część roku 1598 odznaczają się największą różnaitością i płątaniną typów. W latach tych też same mennice były czynne. Mennica Olkuska stara i poważna, nie ubiega się o nowość i różnaitość, owszem mając znaczenie i uznanie, trzyma się stale raz przyjętego stempla i oprócz małoznaczących zmian, dochodzi tak aż prawie do końca.

Mennica Lubelska przeciwnie ciągle zmienia stemple, a jeżeli tych samych używa, to w nich w rozstawieniu znaków i lat przynajmniej ciągle robi zmiany. Chociaż fabryka wszystkich tych wyrobów jest podobną, wpada się mimowoli na przypuszczenie, czy tam gdzie drugiej jakiej mennicy nie było pod tym samym zarządem, a odmiennych znaków używającej; — ale że oprócz pewnej wskazówki (o czem niżej), żadnych na to dowodów, ani śladów dotychczas nie mamy, zmuszeni jesteśmy wszystkie te wyroby oddać mennicy Lubelskiej.

Wyroby te są następujące:

Br. 300-b, d.	Br. 318-a, b, c, d.
Br. 319.	Br. 319-a, b.
Br. 320-a, b.	Br. 320. (Zag. 267).
Br. 324.	

Mennica Poznańska wychodzi w roku 1596 z pod zarządu sukcesorów Teodora Buscha, a przechodzi jak się wyżej powiedziało pod zarząd Hermana Büdigerera, tego dowodzi zniknięcie znaków motyki na krzyż, oraz liter V. I. a w miejsce ich wejście na monety Rüdigerowskiego kwiatka, oraz trojliścia czy czegoś podobnego niewiadomego urzędnika. Z początku ta mennica ciągle zmienia stemple szukając snadź najodpowiedniejszego, aż dochodzi do typu Zag. 264, z którym przechodzi do następnego roku. Typy w niej do czasu oznaczania monety pierwszemi literami miast, wybite są następujące:

Br. 308 (Zag. 259).	Br. 309.
Br. 309-c.	Br. 309-b (Zag. 260).
Br. 312 (Zag. 258).	Br. 312-a.
Br. 309-a.	Br. 310 (Zag. 264).
Br. 310-a.	Br. 314.
Br. 315 (Zag. 274).	

Mennica Bydgoska pozostaje stale przy raz przyjętem rozstawieniu znaków, a w roku 1596 pozostawiwszy miejsce po motykach jakiś czas próżnem, w tym samym roku wypełnia jeszcze kwiatkiem Rüdigerowskim, mającym obok siebie dwie pierwsze litery jego imienia i nazwiska: H. R. i ten stempel tylko ulepszany, zachowuje aż prawie do czasu, gdzie zaczęto umieszczać na monetach pierwsze litery miejsc bicia.

Typy w tym czasie przez nią wybite są następujące:

Br. 305 (Zag. 265). Br. 305-a.
Br. 313-a.

Typ Br. 313-a z roku 1598, który jest Bydgoskiej fabryki, a na którym się herb Radwan z literami S. C. nie znajduje, byłby wskazówką, że ten urzędnik w tym roku czynność swoją w mennicy zakończył.

Mennica Wschowska w roku 1596 i w następnych pod jednym z mennicami Bydgoską i Poznańską jak się zdaje zostawała zarządem, czego dowodzi znak Rüdigera, który od tego roku stale się pokazuje na wyrobach wszystkich trzech mennic. Były atoli między temi mennicami pewne ważne odrębności; np. na Bydgoskiej monecie figuruje zawsze Radwan; — na Poznańskiej coś nakształt trójliścia; — na Wschowskiej jeszcze w roku 1596 pokazują się kratki, które schodzą, zostawiając na monecie tylko znak Rüdigera; dopiéro w roku 1597, a może w końcu 1596 wchodzi na tę monetę także trójliść; przypatrzwszy się jednak zauważymy, że dwa te liście są odmienne.

Trójliść Poznański ma zawsze ogonek u góry, pod samym liściem wpoprzek przekreślony, Wschowski zaś niema tego; przynajmniej to powiedzieć mogę o wszystkich znanych mi odmianach typów. Czyby to miało inną osobę oznaczać, wyrzec trudno; mogłoby to być tylko manierą mennic.

Teraz pozostaje mi dowieść, że wyżej podane i niżej podać się mające typy są Wschowskiej mennicy. Typy niżej podane: Br. 301-d; Br. 306, Br. 307-b, Br. 307 (Zag. 254), oraz Br. 313, są między sobą tak rysunkiem popiersi, jak i innemi szczegółami podobne że na rzut oka, każdy nawet mniej wprawny numizmatyk pozna w nich też samą fabrykę.

Dalsze porównanie poprowadzę, zestawiając pojedyncze podane tu w rysunku typy.

Br. 313.

Br. 310 (Zag. 264) odmiana druga.

Br. 311 odmiana pierwsza.

Br. 311 odmiana druga.

Br. 308-a (Zag. 266) odmiana pierwsza.

Br. 308-a Zag 266 odmiana druga.

Br. 317 (Zag. 273).

Br. 327-b.

Typ Br. 313 porównany z typem Br. 310 (Zag. 264) odmiana drugą (pierwsza bowiem należy do mennicy Poznańskiej) wskazują tożsamość fabryki, jak widać z podobieństwa rysunku i tożsamości niektórych szczegółów np. herbów Państwa etc.

Strona główna typu Br. 310 (264) i także strona typu Br. 311 odmiany pierwszej są podobne, a na odwrotnej herby państwa tegoż samego stempla.

Odwrotna strona typu Br. 311 odmiany pierwszej porównana z taką samą stroną odmiany drugiej, wykazują tożsamość herbów państwa, tożsamość liter etc.

Strona główna typu Br. 311 odmiany drugiej, jest ta sama co także strona typu Br. 308-a (Zag. 266) odmiany pierwszej, odwrotne zaś strony w szczegółach do siebie podobne.

Obydwie odmiany typu Br. 308 (Zag. 266) mają odwrotne strony w szczegółach, jak np. litery te same.

Strona główna typu Br. 308 (Zag. 266) odmiany drugiej jest zupełnie taka sama, jak strona główna typu Br. 317 (Zag. 273), a znajdująca się na tym trojaku po prawej stronie herbu Lewart duża litera K. nie może oznaczać Krakowa, jak to mylnie tłumaczono, typ ten bowiem nic wspólnego z Krakowem mieć nie może, ale oznacza zapewne Knorra dzierżawcę mennicy Wschowskiej. Na dokończenie porównania zestawmy stronę odwrotną typu Br. 317 (Zag. 273) z taką samą stronicą typu Br. 327-b, a zobaczymy że wszystkie prawie szczegóły są do siebie zupełnie podobne; — typ zaś ten ma już na sobie literę F. (Fraustadt) nadającą jakoby sankcję moim dowodzeniom ze ten szereg trojaków jest Wschowskiej mennicy.

Podaję także rysunek odmiany Poznańskiej typu Br. 310 (Zag. 264) dla porównania z odmianą Wschowską i przekonania się, jak wielka różnica szczegółów i fabryki między nimi zachodzi.

Br. 310 (Zag. 264) odmiana pierwsza.

Typy które mennica Wschowska w tym czasie wybiła, są następujące:

Br. 313.	Br. 310 (Zag. 264) odmiana druga.
Br. 311.	Br. 308-a (Zag. 266).
Br. 317 (Zag. 273).	Br. 317-a.

Dziwna rzecz, że litery na tych Wielkopolskich wyrobach się znajdujące, jak: H. T.—I. D. dotychczas nie zostały wytłumaczone; to może stąd pochodzić, że przyczepiwszy się do błędnych tłumaczeń, nikt w właściwą stronę swych badań nie zwrócił; a je-

dnakże pewny jestem, że ściśle przejrzanie archiwów Wielkopolskich, tę rzecz z czasem wyjaśni; wówczas będzie można już pewną nogą chodzić w tym labiryncie, gdzie ja dziś stąпам poomacku.

* * *

W roku 1598 zaczęły mennice, czy to z polecenia poufnego podskarbiego, czy też z własnego uznania potrzeby umieszczać na swych wyrobach pierwsze litery miejsc, gdzie takowe wybite zostały. W roku 1599 wysłała ordynacja podskarbiego Firleja, nakazująca to czynić, a od tego czasu wyroby menniczne tak są oznaczone aż do roku 1601, w którym uchwałą Sejmu zamknięto wszystkie mennice, oprócz dwóch głównych królewskich: Olkuskiej i Krakowskiej, która w roku 1600, pięknymi i starannymi wyrobami, czynność swą otworzyła. Te wyroby widocznie są dziełem prasy menniczej i bardzo są fabryką podobne do wyrobów Malborskich Gobeliusza i Gonzalisa; doszedłem nawet do przekonania, że ciż sami myncarze, lub ich sukcesorowie mennicę Krakowską w roku 1600 w administracyą wzięli. Dowodami memi są:

1-e. Przywilój Stefana Batorego z roku 1578, nadający braciom Janowi i Kasprowi Gobeliuszom wyłączne prawo korzystania przez lat 30 z prasy menniczej ich wynalazku. Nikt więc inny przed rokiem 1608 z tego wynalazku korzystać nie mógł.

2-e. Szeląg krakowski typ Zag. 207, nie tylko jest podobny zupełnie do szeląga Malborskiego typu Zag. 209, ale strona główna jest tym samym stemplem wybita i ma w tytule królewskim D. (omnis) P. (russiae), co zresztą tylko na monetach pruskich bywa. Dowodziłoby to, że ciż mincarze przeniosłszy się do Krakowa, dawniejszym gotowym stemplem szelągi bili.

3-e. Beyer umieszcza w Skorowidzu swoim pod № 338, szóstak z pierścieniem i trójkątem z roku 1605. Nie znam go, ale w każdym razie, nie może on być wyrobem mennicy Malborskiej, która już od lat czterech przestała być czynną, ale raczej jest wyrobem mennicy Krakowskiej, która wówczas wyłącznie tylko w koronie biła monetę.

Rzecz tę mogą kiedyś źródła archiwalne rozjaśnić.

Typy trojaków wybite w tych latach są następujące :

Mennica Olkuska.

Br. 330 (Zag. 277).

Br. 330-a.

Br. 325-t.

Mennica Poznańska.

Br. 329-a.	Br. 329 (Zag. 272).
Br. 329-b.	Br. 329-c.
Br. 329-b (Zag. 278).	

Mennica Bydgoska.

Br. 328-c (Zag. 269).	Br. 328-b, d.
Br. 328 (Zag. 268).	Br. 328-a.
Br. 328-e (Zag. 276).	

Mennica Wschowska.

Br. 327-a, b.	Br. 327 (Zag. 242).
Br. 327-c.	Br. 327-c (Zag. 281).
Br. 327-d, e.	

Mennica Lubelska.

Br. 321 (Zag. 271).	Br. 321-a.
Br. 322 (Zag. 270).	Br. 322-a.
• Br. 323.	Br. 323-a.

Mennica Krakowska.

Br. 331 (Zag. 280).	Br. 331-a (Zag. 283).

* * *

W roku 1601 wszystkie mennice koronne oprócz Krakowskiej ustały, nawet z niewiadomych powodów i Olkuska.

Pojawiają się wprawdzie w 1602 i 1603 roku wyroby pokątnych jakichś mennic, bez znaków mincarskich i z gorszego srebra; ale gdzie i jakim prawem były wybite, rozstrzygnąć trudno. Kilka typów które posiadam, mają charakter Wielkopolski. Czyby to nie były nieprawne wyroby, może nadużycia pojedynczych urzędników denarowych miejskich mennic, które właśnie w tym czasie w Poznaniu i w Wschowie były w ruchu i miały do czynienia z nieczystym metalem. Wiele ich zapewne nie wybito, bo są rzadkie.

Mennica Krakowska. była trojaki oznaczone literą K. do roku 1606, a bez litery może jeszcze kilka lat dłużej; podanych bowiem w Skorowidzu Beyera i Zelta trojaków z lat 1607 i 1609 nie widziałem i nic o ich fabryce powiedzieć nie mogę; — wiedząc jednak, że w tym czasie inne mennice koronne nie były czynne, wyroby te do mennicy Krakowskiej zaliczam.

Następnie mennica Krakowska, będąc ciągle zajęta, ale biciem innych pieniędzy, w roku 1618 znowu zaczęła bić trojaki i biła je aż do roku 1624; i na tym roku kończy się wyrób trojaków tego panowania, a zarazem i zakres mojego zadania. Wyroby mennicy Krakowskiej od 1601 roku, są następujące:

Br. 331-a (Zag. 283).

Br. 331-b.

Br. 326 (Zag. 285).

Br. 326 (Zag. 284).

Br. 333 (Zag. 286).

Że trojaki z ostatnich lat, od roku 1818 do 1624, to jest typ Br. 333 (Zag. 286) są z Krakowskiej mennicy, znaleźć można dowód w kontrakcie danym przez Hermolauśa Ligezę podskarbiego koronnego Jakóbowi Jakobsohnowi na administracyą mennicami (*). Jakkolwiek na mocy tego kontraktu, już tylko szóstaki dalej bito, trojaki zaś zaniechano, wskazuje on jednakże, że mennica Krakowska w ostatnich latach biła dwa rodzaje monety, to jest: szóstaki i trojaki, tak jak Bydgoska: orty, półtoraki, grosze i szelągi.

O trojakach z herbem Halecki nie wspominam, bo ich wcale nie widziałem, a bez tego o ich fabryce sądzić nie mogę.

* * *

Rozdzieliłem tedy trojaki koronne Zygmunta Trzeciego między znane nam mennice; ale byćby mogło, że oprócz tych, były jeszcze jakie nieznanne nam. O innych jawnych wątpię, ale jedna bardzo prawdopodobnie była czynną: lecz kiedy? i jak długo? niewiadomo.

Jest broszura z roku 1611, o której Tymoteusz Lipiński wspomina pod tytułem: „Traktat rycerstwu koronnemu, z której przy-,
„czyń się tak fałszywój menice namnożyło i czemu towary wszela-
„kie codzien w więkşą drogość przychodzą, na uważanie i przestro-
„gę, przez szlachcica polskiego de armis Róza wydany. R. P. 1611.“

W téj broszurce autor przytaczając mennice, które się w Koronie znajdowały, między innymi przytacza: Urzędów. Jeżeli więc autor współczesny to napisał, musiała niewątpliwie tam być mennica i to za panowania Zygmunta Trzeciego; tylko nie wiemy jaką monetę wyrabiała i w jakim czasie;—jeżeli więc trojaki biła, mogłyby to być niektóre typy, które do Lubelskich zaliczyliśmy, a które zwłaszcza

(*) Zagórski. Monety dawnéj Polski. Str. 145.

w 1597 roku, takie różnorodne cechy na sobie noszą; — ale tę rzecz trzeba zostawić nierozstrzygniętą, może późniejsze jakie szczęśliwe odkrycie wyjaśni ją.

* * *

Skończywszy moje wnioski i uwagi, należy mi jeszcze przejść wszystkie mi znane trojaki koronne, porządkiem mennic; dołączając zarazem lata bicia.

I. Mennica Olkuska.

- Br. 285 (Zag. 239) rok 1588, prawdopodobnie próba mennicza.
- Br. 286 (Zag. 240) rok 1588.
- Br. 286 (Zag. 243) rok 1588.
- Br. 287 lata 1589, 1590.
- Br. 290 (Zag. 244) rok 1590.
- Br. 290 (Zag. 245) lata 1590, 1591.
- Br. 294 (Zag. 246) lata 1591, 1592.
- Br. 295 (Zag. 248) rok 1592.
- Br. 295 (Zag. 247) lata 1592, 1593.
- Br. 297 (Zag. 251) lata 1593, 1594.
- Br. 298 (Zag. 253) lata 1594, 1595.
- Br. 296 (Zag. 262) lata 1594, 95, 96, 97, 98, 99.
- Br. 330 (Zag. 277) rok 1600.
- Br. 330-a rok 1600.
- Br. 325-f rok 1601.?

II. Mennica Poznańska.

- Br. 289 rok 1588.
- Br. 288 (Zag. 241) lata 1588, 1589, 1590.
- Br. 301 lata 1590, 1591, 1592.
- Br. 301-a (Zag. 249) lata 1592, 1593, 1594.
- Br. 303 (Zag. 252) lata 1594, 1595.
- Br. 308 (Zag. 259) rok 1596, jedna odmiana
prawdopodobnie Wschowska.
- Br. 309 rok 1596.
- Br. 309-c bez roku.
- Br. 309-b (Zag. 260) rok 1596.
- Br. 312 (Zag. 258) rok 1596.
- Br. 312-a bez roku.
- Br. 309-a rok 1596.

- Br. 310 (Zag. 264) lata 1596, 97 odmiana pierwsza.
Br. 310-a rok 1597.
Br. 314 lata 1597, 1598.
Br. 315 (Zag. 274) rok 1598.
Br. 329-a rok 1598.
Br. 329 (Zag. 272) lata 1598, 1599.
Br. 329-b rok 1599.
Br. 329-c rok 1600.
Br. 329-b (Zag. 278) lata 1600, 1601.

III. Mennica Malborska.

- W tekście pisma tego, rok 1590.
Br. 293 (Zag. 250) lata 1592, 1593, 1594.
Br. 292 rok 1594.

IV. Mennica Bydgoska.

- Br. 302 lata 1594, 1595.
Br. 303-a (Zag. 255) lata 1594, 1595.
Br. 303-b rok 1556 zamiast 1595, pomyłkowy.
Br. 304 (Zag. 263) lata 1595, 1596.
Br. 305 (Zag. 265) lata 1596, 1597.
Br. 305-a lata 1597, 1598.
Br. 313-a rok 1598.
Br. 328-c (Zag. 269) rok 1598.
Br. 328-b, d rok 1598.
Br. 328 (268) lata 1598, 1599.
Br. 328-a lata 1598, 1599.
Br. 328-e (Zag. 276) lata 1600, 1601.

V. Mennica Wschowska.

- Br. 301-d lata 1594, 1595.
Br. 301-b rok 1595.
Br. 301-c bez roku.
Br. 306 rok 1595.
Br. 307-b rok 1595.
Br. 307-a bez roku.
Br. 307 (Zag. 254) lata 1595, 1596.
Br. 313 lata 1596, 1597.
Br. 310 (Zag. 264) rok 1597 odmiana druga.
Br. 311 rok 1597.

- Br. 308-a (Zag. 266) rok 1597.
Br 317 (Zag. 273) rok 1598.
Br. 317-a rok 1598.
Br. 327-a, b rok 1598.
Br. 327 rok 1598.
Br. 327 (Zag. 242) lata 1598, 1599.
Br. 327-c (Zag. 281) lata 1600, 1601.
Br. 327-d lata 1600, 1601.
Br. 327-e rok 1601.

VI. *Mennica Lubelska.*

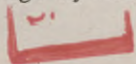
- Br. 300 (Zag. 256) rok 1595.
Br. 299 (Zag. 257) rok 1595.
Br. 300-a lata 1595, 1596.
Br. 300-c (Zag. 261) lata 1595, 1596.
Br. 300-b, d, rok 1596.
Br. 318-a, b, c, d, rok 1597.
Br. 319 rok 1597.
Br. 319-a, b, rok 1597.
Br. 320-a, b, rok 1597.
Br. 320 (Zag. 267) lata 1597, 1598.
Br. 324 rok 1598.
Br. 321 (Zag. 271) rok 1598.
Br. 321-a rok 1598.
Br. 322 (Zag. 270) lata 1598, 1599.
Br. 322-a rok 1599.
Br. 323 lata 1600, 1601.
Br. 323-a rok 1601.

VII. *Mennica Krakowska.*

- Br. 331 (Zag. 280) lata 1600, 1601,
Br. 331-a (Zag. 283) lata 1601, 02, 03, 04, 05, 06,
Br. 331-b rok 1606.
Br. 326 (Zag. 284, 285) lata 1606, 1607.
Br. 333 (Zag. 286) lata 1618, 19, 20, 21, 22, 23, 24.
-

Po napisaniu i posłaniu do druku moich uwag, przeczytałem artykuł wielce w literaturze numizmatycznej zasłużonego profesora Przyborowskiego, umieszczony w Bibliotece Warszawskiej z roku bieżącego, pod tytułem: „Przyczynki do historii mennic Wielkopolskich w końcu XVI-go wieku.“ Artykuł ten jako ścisły związek z moją pracą mający, skłania mnie do napisania jeszcze tych kilku słów.

Z prawdziwą przyjemnością zobaczyłem, że te kilkanaście różnych dokumentów, które p. Przyborowski odnalazł i ogłosił, w nich nie stają w sprzeczności z mojami wnioskami, owszem w wielu razach je popierają: co do Bydgoskiej i Poznańskiej mennicy — bezwarunkowo; co zaś do Wschowskiej — o tém trzeba dłużej pomówić, Najprzód zobaczmy, czy mennica królewska w Wschowie mogła być czynną od 1588 roku. Przejrzyjmy i porównajmy wszystkie znane nam typy trojaków koronnych, od początku panowania Zygmunta Trzeciego, aż do roku 1592, a przekonamy się, że wszystkie te trojaki (z wyjątkiem jednego przezemnie przytoczonego nieprawego wyrobu mennicy Malborskiej z roku 1590): są wyrobem dwóch tylko mennic: jedna świta siekierkami skrzyżowanymi oznaczona, należy niewątpliwie, czemu dziś nikt nie przeczy, do mennicy Poznańskiej; chodzi więc o drugą część, którą bliżej roztrząsać należy. Ta rozpada się na dwa odcienia: bez znaku mincarskiego, oraz z znakiem , lub . Z roku 1588 znane mi są dwa typy, z których jeden ma jeszcze odmianę. Pierwszy typ Br. 285 (Zag. 239), oznaczony znakami , , ma stronę główną tym samym stemplem bitą co typ Br. 286 (Zag. 240:) nieoznaczony żadnym znakiem, do jednej więc mennicy należą. Druga zaś odmiana typu Br. 286 a u Zagórskiego typ 243, ma tak stronę główną, jak i odwrotną tymże samym stemplem bite, co typ Br. 287 tem się tylko różnią, że typ Br 287, ma w otoku przy głowie znaczek pierwszy zaś niema;—i tu także niema wątpliwości, co do tożsamości mennicy. Na tem się kończą trojaki za podskarbiostwa Jana Dulskiego wybite.

Podskarbiostwo Jana Firleja zaczyna się w roku 1590, typem Br. 290 (Zag. 245 i 244:) mającym na sobie w otoku , który także nie przedstawia wątpliwości o tożsamości mennicy. W roku 1591 występuje ten sam typ Br. 290 (Zag. 245:), a oprócz niego typ Br. 294 (Zag. 246:), który już niema na sobie znaku .

Tutaj łątwo by było te dwa typy policzyć każdy do innej mennicy, dosyć się bowiem między sobą różnią;—różnicę tę jednakże stanowi zapewne tylko zmiana myncarza w tym roku; ja bowiem posiadam niezbity dowód, że te dwa wyroby jednej są mennicy; mam w moim zbiorze trojaka, którego strona odwrotna bita jest stemplem typu Br. 290 (Zag. 245:), strona zaś główna stemplem typu Br. 294 (Zag. 246:) więc jak powiedziałem niezbity to dowód tożsamości mennicy.

Wykazałem więc zdaje się dostatecznie, że do roku 1592, dwie tylko mennice były czynne; jedna uznana ogólnie mennica Poznańska; druga zaś? — zobaczymy. Jeżeli ją poczytamy za Wschowską, wykluczemy tem samym działalność w tym czasie mennicy Olkuskiej; co się sprzeciwia rzeczywistości i dokumentowi zacytowanemu przeze mnie w tekście mego pisma, którym król Zygmunt Trzeci nadając w roku 1591 prawo bicia monety w Malborgu Kacprowi Gobelius i Gratynnowi Gonzalis, zastrzega wyraźnie, aby ta moneta nie różniła się dobrocią, od monety która się w Olkuszu i Poznaniu bije. P. Przyborowski cytuje jednak dwa dokumenta, z których pierwszy nazywa Teodora Puscha myncarzem Poznańskim i Wschowskim; drugi zaś obydwóch, to jest Teodora Puscha i jego następcę i szwagra Walentyna Jahns, także tak nazywa.

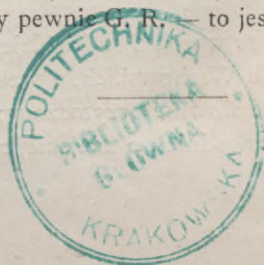
Dokument pierwszy jest to zapis 1000 złotych w księgach grodzkich Kościańskich i brzmi tak: „Actum in Costen feria quarta „post dominicam Oculi 1591. Theodorus Pusch magister monetarius „officinae Sacrae Regiae Majestatis monetariae Posnaniensis et civi- „tatis Wschowensis etc. etc.“ Ten dokument najwyraźniej mówi, że Pusch był mincarzem królewskim Poznańskim, oraz miasta Wschowy, a istnienie mennicy miejskiej Wschowskiej od 1588 roku, jest dawno wyrobami jój dowiedzione.

Drugi dokument jest to wyrok z 30 Października 1593 roku, zapisany w księgach miejskich Wschowskich, a przez p. Przyborowskiego tylko wspomniany, a nie słownie przytoczony; ale i tutaj mincarz Wschowski odnosi się niezawodnie do miejskiej mennicy. W innych

wszystkich dokumentach pisanych przed rokiem 1594, nazywany jest Walentyn Jahns mincarzem królewskim Poznańskim. Istnienie więc mennicy królewskiej Wschowskiej przed rokiem 1594, jest więcéj jak niepewne. Gdyby jednakże jakie dokumenta wykryć się jeszcze mogące, bytność jéj wskazały, wyrobów jéj wówczas szukaćby należało nie między Olkuskimi, ale między Poznańskimi, gdzie, jak wyżej wspomniałem objawia się pewna dwoistość; a tożsamość znaków mincarskich, nicby tu nie przeszkadzała, wiadomo bowiem że mennice u nas swych znaków nie miały, tylko mincarze.

Tyle w obronie swych przekonań; a teraz wzięwszy po drugi raz pióro do ręki, nie mogę się powstrzymać, ażeby nie wspomnieć o trojaku koronnym z roku 1592 i 3, typie Br. 291. Trojaka tego wcale nie umieściłem w moich uwagach, bo go nie widziałem, znam go tylko z rysunku. Ogół numizmatyków uznał go za Olkuski; ja zaś na to zgodzić się nie mogę.

Niema zupełnie miejsca w mennicy Olkuskiej na tego rodzaju wyrób: byłby tamże w tych latach prawdziwym intruzem. Jest on raczej wyrobem jakiegoś mniejszej mennicy, pysznej z uzyskanego prawa i chcącój wszystkich swych urzędników uwiecznić, obsypawszy monety ich znakami, co w starych mennicach Olkuskiej i Poznańskiej nie było w owych latach w zwyczaju. Trojak ten oraz téj samej fabryki grosz z lat 1593 i 4, typ. Zag. 219 i szeląg z tychże lat typ Zag. 200, poczytałbym raczej za pierwotne wyroby mennicy Lubelskiej, a wówczas działalność tejże mennicy, wypadłoby cofnąć o trzy lata wstecz. Tę kwestyę może tylko wyjaśnić zbadanie archiwum Lubelskiego, o które tak gorąco ś. p. Beyer lubowników mających czas do rozporządzenia wzywał. Gdyby zaś mennica Lubelska od roku 1595, jak dotąd uznawano była otwartą, wówczas nie wahałbym się te wyroby przypisać owéj problematycznej mennicy Urzędowskiej, która później mogła być przeniesioną do Lublina; w każdym razie topór na tych wyrobach się znajdujący, uważam za znak tego samego urzędnika, który go także na trojaku Lubelskim z roku 1595 umieścił. Co litery C. R. znaczą, nie wątpię, że się kiedyś z archiwum Lubelskiego dowiemy; jednakże zapewne nie Kacper Ritkier, bo nawet w takim razie, umieszczonoby pewnie C. R. — to jest Gasparus Ritkier.

POLITECHNIKA KRAKOWSKA
BIBLIOTEKA GŁÓWNA

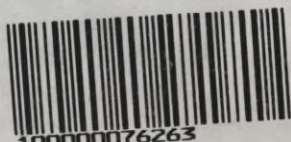

L. inw.

32636

Kdn. Zam. 480/55 20.000

Politechnika Krakowska
Biblioteka Główna

100000076263